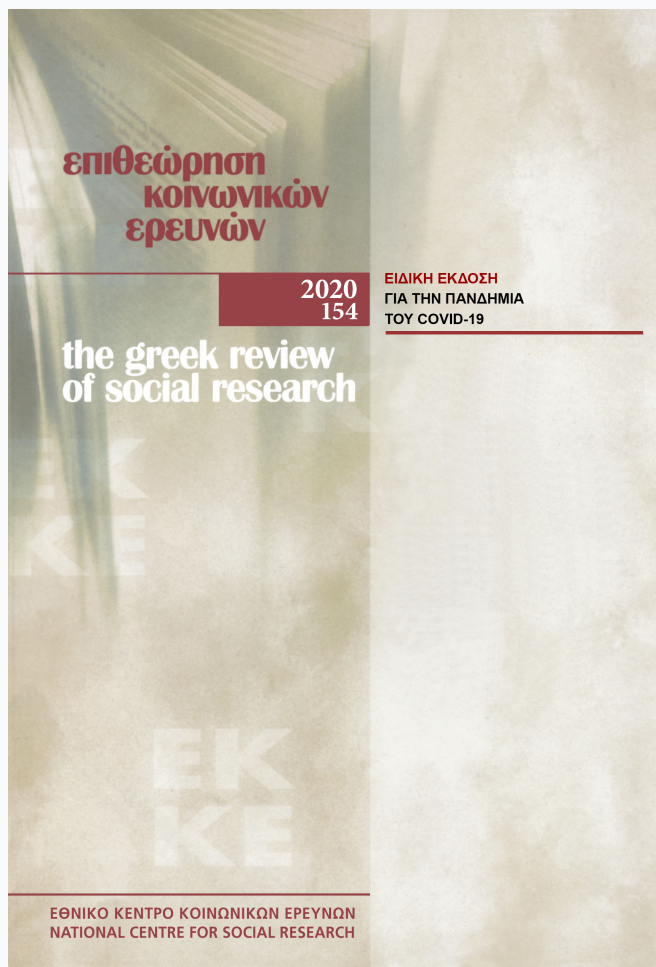

The Greek Review of Social Research

Vol 154 (2020)

154: Dedicated issue on Covid-19 pandemic

Προλογικό σημείωμα: συνομιλώντας για την πανδημία

Alex Afouxenidis, Sotiris Chtouris

doi: [10.12681/grsr.23233](https://doi.org/10.12681/grsr.23233)

Copyright © 2020, Alex Afouxenidis, Sotiris Chtouris

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Afouxenidis, A., & Chtouris, S. (2020). Προλογικό σημείωμα: συνομιλώντας για την πανδημία. *The Greek Review of Social Research*, 154, 1–10. <https://doi.org/10.12681/grsr.23233>

Αλέξανδρος Αφουξενίδης*, Σωτήρης Χτούρης**

Προλογικό σημείωμα: συνομιλώντας για την πανδημία¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο παρόν –ένθετο– τεύχος της *Επιθεώρησης*, θα βρείτε κείμενα (μικρά ή μεγαλύτερα) σχετικά με την πανδημία και τις κοινωνικές επιπτώσεις αυτής λόγω της βαθιάς κρίσης που προκλήθηκε. Το τεύχος θα παραμείνει ανοικτό για όσο καιρό διαρκεί αυτή η κρίση, έτσι ώστε κοινωνικοί και πολιτικοί επιστήμονες να μπορούν να γράψουν και να εκφράσουν την άποψη τους. Όλες και όλοι, ανεξάρτητα από την ειδικότητά τους, μπορούν να συνεισφέρουν στο διάλογο. Να σημειώσουμε εδώ ότι πολλά από τα κείμενα τού τεύχους έχουν δοθεί σε τελική μορφή κατά την περίοδο της καραντίνας και, συνεπώς, εκφράζουν μια (φωτογραφική) στιγμή της απώλειας της κανονικότητας. Η κρίση φυσικά αφορά τη χώρα μας, την Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο και, ακριβώς, λόγω της παγκοσμιοποιημένης φύσης της έχει πολλαπλά χαρακτηριστικά (που εκφράζονται σε συλλογικό ή ατομικό επίπεδο) και αμέτρητες δυσκολίες ως προς το πώς αντιμετωπίζεται. Με αναφορά σε αυτό το ζήτημα, στο ακόλουθο κείμενο αποτυπώνονται ορισμένες σκέψεις –υπό τη μορφή διαλόγου– των συγγραφέων, καταλήγοντας σε μια (νέα;) πρόταση δέκα βασικών σημείων για την κοινωνιολογία και την έρευνα.

Λέξεις κλειδιά: έρευνα, θεωρία, κοινωνιολογία, κρίση, πανδημία, Covid-19

---

* Ερευνητής στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, e-mail: afouxenidis@ekke.gr

** Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, e-mail: htouris@aegean.gr

¹ Οι συγγραφείς συζήτησαν πολλές φορές για την κατάσταση της κοινωνιολογίας εν μέσω της κρίσης, καθώς και για τον ευρύτερο προσανατολισμό και τη χρησιμότητα του παρόντος τεύχους. Η κατάληξη των –πολλών–τηλεφωνικών «συνομιλιών» μεταξύ Αθήνας και Μυτιλήνης είναι ότι χρειάζεται μια διαφορετική ερευνητική και θεωρητική οπτική από πλευράς της επιστήμης της κοινωνιολογίας, η οποία να αντλεί μεν από τις κλασικές παραδόσεις αλλά, ταυτόχρονα, να τις ξεπερνά. Με αυτό το σκεπτικό αποφασίστηκε η συνεργασία για το παρόν τεύχος με την ελπίδα ότι μπορεί να βοηθήσει στη δημιουργική αναζήτηση νέων θεωρητικών και εμπειρικών επεξηγηματικών σχημάτων για την κοινωνία.

1. Στις 31 Δεκεμβρίου του 2019, η Κίνα ενημέρωσε τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ) ότι εμφανίστηκε ένας καινούριος κορωνοϊός. Έκτοτε αποδείχτηκε ότι η αντιμετώπισή του είναι μια πολύ δύσκολη διαδικασία. Παρόλο που ο τρόπος για τον έλεγχο της εξάπλωσης του ιού είναι γνωστός σχεδόν από την αρχαιότητα (ουσιαστικά αφορά δύο απλά πράγματα: απομόνωση και πλύσιμο χεριών), πολλές κυβερνήσεις σ' όλο τον κόσμο άργησαν να λάβουν μέτρα. Σε ορισμένες χώρες (π.χ., Ν. Κορέα, Ν. Ζηλανδία), η αντίδραση ήταν ταχύτερη ή και καλύτερα οργανωμένη λόγω του ότι είχαν περάσει άλλες παρόμοιες κρίσεις πρόσφατα ή είχαν πληθυσμό, ο οποίος μπορούσε να απομονωθεί ευκολότερα. Σε άλλες, όμως, μεγαλύτερες χώρες, οι οποίες είχαν πλήρως διεθνοποιημένη και εξωστρεφή κοινωνία και οικονομία, τα πράγματα ήταν πολύ δυσκολότερα. Για παράδειγμα, η Βρετανία και οι ΗΠΑ αργοπόρησαν πολύ να λάβουν μέτρα, ενώ στην αρχή επικράτησε η άποψη ότι η πανδημία θα έμοιαζε περισσότερο με γρίπη. Η πολιτική κατάσταση σε πολλές χώρες έπαιξε σημαντικότερο ρόλο από ό,τι οι απόψεις των «ειδικών» και των γιατρών, αν και οι τελευταίοι δεν τα έχουν πάει τόσο καλά. Ο ΠΟΥ, για παράδειγμα, έκανε αρκετά λάθη, τουλάχιστον αρχικά, σε σχέση με την εκτίμηση που είχε για τη δυναμική του ιού.

Κατά τη γνώμη μου, σήμερα, μήνες μετά την υιοθέτηση της «καραντίνας», θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι οποιαδήποτε στρατηγική «εξόδου» δεν σημαίνει ότι αυτόματα μπορούν οι άνθρωποι και οι κοινωνίες να επιστρέψουν στο στυλ ζωής που είχαν προηγουμένως. Και θα πρέπει επίσης να δούμε ότι η οικονομία έχει υποστεί σοβαρό πλήγμα για μία ακόμη φορά μέσα σε 10 χρόνια.

Εκθέτω λοιπόν τις ιδέες μου, έχοντας ως σημείο εκκίνησης το θεμελιώδες ερώτημα «πού οδηγούμαστε». Το σημείο που πραγματικά προσπαθώ να επισημάνω είναι το ότι αυτή η πανδημία έφερε στο προσκήνιο τις ελλείψεις και τις ανεπάρκειες των σύνθετων κοινωνικοοικονομικών συστημάτων του 21ου αιώνα.

Υπάρχουν τρεις βασικοί τομείς που με απασχολούν. Ο πρώτος σχετίζεται με τη φύση και τη λειτουργικότητα των υπηρεσιών υγείας και του κράτους πρόνοιας. Σε πολλές δυτικές χώρες, τα συστήματα πρόνοιας έδειξαν σημάδια αδυναμίας να αντιμετωπίσουν μια κρίση τέτοιου μεγέθους. Αυτός είναι ο κύριος λόγος για τον οποίο σε αρκετές χώρες (όπως η Ελλάδα, για παράδειγμα) οι κυβερνήσεις έλαβαν ακραία μέτρα περιορισμού κινήσεων (lockdown). Δεν υπήρχε, προφανώς, κανένας άλλος τρόπος για να αποφευχθεί ένα είδος γενικευμένης

«κατάρρευσης» των συστημάτων υγείας. Να θυμηθούμε σε αυτό το σημείο ότι αμέσως μετά την οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1970, οι περισσότερες κυβερνήσεις χρησιμοποίησαν το «εργαλείο» της δημοσιονομικής πολιτικής για να περιορίσουν τις δημόσιες δαπάνες για την υγεία και την πρόνοια. Επομένως, αυτό το είδος πρακτικής που συνεχίζεται για τόσα χρόνια έχει πλέον γίνει «δεύτερη φύση» στον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε αυτές τις υπηρεσίες. Οι πρακτικές δημοσιονομικής αυστηρότητας συμβαδίζουν με τις ιδεολογίες των ελεύθερων αγορών και την «ατομική πρωτοβουλία» όσον αφορά τις αποφάσεις που λαμβάνουν οι άνθρωποι σχετικά με αυτές τις υπηρεσίες. Η μεταπολεμική ιδέα της *συλλογικής δράσης* για την πρόληψη των νοσημάτων και για την περίθαλψη χάθηκε με το πέρασμα του χρόνου και, κατά συνέπεια, πολλές κυβερνήσεις δεν της έδωσαν προτεραιότητα. Αυτή η πολιτική ατζέντα απέκτησε ειδικό βάρος και δυναμική για πολλά χρόνια και έφτασε έως σήμερα με την αμφισβήτηση, από αρκετούς φορείς και κόμματα, της αξίας που έχει η δημόσια υγεία και πρόνοια. Αλλά τώρα, σε αυτή τη συγκεκριμένη στιγμή, έχει οπισθοχωρήσει αρκετά. Οι κυβερνήσεις μάς ζήτησαν να αντιδράσουμε με *συλλογικό τρόπο* σε αυτό το πρόβλημα. Επίσης, όλες στράφηκαν στο δημόσιο σύστημα περίθαλψης. Το ερώτημα είναι αν το (πολιτικό) σύστημα θα επανέλθει στους συνήθεις παλιούς του τρόπους μόλις τελειώσει η κρίση. Και ποιος είναι ο ρόλος μας ως δημόσιων διανοουμένων και ακαδημαϊκών στην κριτική του συστήματος και στην ουσιαστική αλλαγή της συζήτησης.

Ένας δεύτερος τομέας επανεξέτασης έχει σχέση με τη φύση του πολιτικού συστήματος και του (έθνους) κράτους. Η εθνικιστική ατζέντα² έχει αποκτήσει δημοτικότητα εδώ και πολύ καιρό και παραμένει αρκετά ισχυρή ακόμη και κατά τη διάρκεια της τρέχουσας περιόδου. Τα πολιτικά συστήματα σε ολόκληρο τον κόσμο προσπάθησαν να προστατευθούν και να επιβιώσουν χρησιμοποιώντας δύο δοκιμασμένες τεχνικές: α) παρέχουν όσο το δυνατόν ελεγχόμενες πληροφορίες και προσπαθούν να δείξουν ότι «εμείς» έχουμε τον έλεγχο, και β) απομονώνουν τον πληθυσμό εφαρμόζοντας γενικευμένο περιορισμό κινήσεων στο δημόσιο χώρο (π.χ. #StayAtHome και τις παραλλαγές του σε όλο τον κόσμο). Όλο αυτό αποτελεί κλασική περίπτωση αυτού που μπορούμε να ονομάσουμε κοινωνικό σύστημα της πειθαρχίας και δεν πρέπει να κοιτάζουμε πέρα από τα κλασικά γραπτά όπως των Foucault, Weber και Marx σχετικά με την εξουσία του κράτους. Το άμεσο κλείσιμο των συνόρων και ο συνακόλουθος

---

² Βλέπε για παράδειγμα <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/apr/07/how-the-right-is-responding-to-the-coronavirus-denial-realism-or-dangerous-contrarianism>

περιορισμός των μετακινήσεων διατάραξε το «πρόγραμμα» της παγκοσμιοποίησης. Οι επιπτώσεις αυτής της νέας κατάστασης δεν είναι ακόμη άμεσα ορατές. Αλλά η επιστροφή στην παγκοσμιοποιητική ατζέντα δεν θα είναι μια εύκολη υπόθεση.

Ένα τρίτο σημείο αφορά τον ολοένα διαφοροποιούμενο χαρακτήρα της εργασίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Τα τελευταία τριάντα χρόνια έγιναν πολύ μεγάλες αναπροσαρμογές στην απασχόληση σε συνδυασμό με μεγάλες αλλαγές στην τεχνολογία. Αυτές επέδρασαν βαθιά στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι κατανοούν την «εργασία» και ιδιαίτερα τη σχέση μεταξύ των νέων τεχνολογιών και της εργασίας. Οι οικονομίες έχουν κινηθεί προς θέσεις εργασίας μερικής απασχόλησης και υπεργολαβίας και αυτό, πιθανώς, σημαίνει ότι άλλαξαν οι έννοιες που συνδέονται με τη γενική ιδέα της «εργασίας». Σε αυτήν την κρίση, πολλοί από εμάς έχοντας τα απαραίτητα μέσα εργάστηκαν από το σπίτι. Ήταν παραγωγικό; Πώς σχετίζεται η διαρκής «συνδεσιμότητα» με το ότι εργοδότες και άλλοι μπορεί να θεωρήσουν³ ότι είμαστε σε συνεχή «διαθεσιμότητα»; Πώς αναδιοργανώθηκε η εργασία στο σπίτι και ποιος ο ρόλος των γυναικών σε «νέες» μορφές εργασίας; Τι μάθαμε από αυτά σε ατομικό επίπεδο; Και σε συλλογικό επίπεδο τι σημαίνουν όλα αυτά για εργαζόμενους και οργανισμούς;

Πάντως δεν ήταν δυνατό να συγκεντρωθούμε πραγματικά για να δουλέψουμε, κι αυτό οφείλεται σε διάφορους λόγους. Για παράδειγμα, έπρεπε να παίζουμε το ρόλο του σχολικού δασκάλου στα παιδιά μας, να βρίσκουμε συνέχεια κάτι για να απασχοληθούμε μόνοι μας ή ως οικογένεια και υπήρχε δυσκολία ακόμη και στο να μπορέσουμε να έχουμε μια «κανονική» συνομιλία με άλλους φίλους ή συναδέλφους. Συχνά τα μηνύματα που λαμβάναμε από τους επίσημους φορείς ήταν αντιφατικά⁴ και δημιουργούσαν σύγχυση (ή και φόβο) με αποτέλεσμα να μην μπορούμε να εστιάσουμε σε οτιδήποτε άλλο εκτός από το να σκεπτόμαστε το πρόβλημα.

Μετά από ένα περίπου μήνα παρατήρησα ότι η νόσος στην Ευρώπη εξαπλώνεται πολύ άρτια. Αν κοιτάξετε τα διαθέσιμα στοιχεία υπάρχουν δύο κύριες ομάδες χωρών. Μια ομάδα αφορά χιλιάδες κρούσματα και θανάτους (η Ιταλία εμφανίστηκε αρχικά και ακολούθησαν η Ισπανία, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γερμανία, η Γαλλία, το Βέλγιο και η Ολλανδία). Μια άλλη ομάδα είχε χαμηλότερο ποσοστό μετάδοσης και αφορά χώρες όπως η Ελλάδα, η Κροατία, η Σλοβενία, η Εσθονία κ.λπ., χώρες δηλαδή των Βαλκανίων και χώρες στα ανατολικά της

³ Αυτή την παρατήρηση την οφείλω στην Μάρθα Μιχαλίδου. Την ευχαριστώ.

⁴ Τα αντιφατικά μηνύματα εκφράζονται συνήθως σε μορφή δίπολου/δυναδικού σχήματος. Ορισμένα από αυτά που ακούστηκαν κατά τη διάρκεια της πανδημίας (σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο) δημιούργησαν περισσότερα αδιέξοδα και στρεβλώσεις από ότι θα έπρεπε: μερικά χαρακτηριστικά αφορούν τη χρήση της μάσκας (μπορεί να βοηθά, μπορεί και όχι), τη χρήση των γαντιών, την επίσκεψη σε νοσοκομεία, κ.ο.κ.

Ευρώπης. Νομίζω ότι η οικονομική γεωγραφία είναι σημαντική εδώ. Σε ένα βαθμό, αυτές οι δύο ομάδες αντανακλούν και αντιπροσωπεύουν το οικονομικό μωσαϊκό της Ευρώπης, που αποτελείται τόσο από τις οικονομίες υψηλής δικτύωσης του Βορρά όσο και της Δύσης και από τις λιγότερο δικτυωμένες κοινωνίες του Νότου και της Ανατολής. Μια υπενθύμιση: η οικονομική κρίση του 2010 δεν τελείωσε ακόμη για πάρα πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού της Ελλάδας και της Ευρώπης. Η οικονομία θα είναι (για μία ακόμη φορά) ένα από τα βασικά στοιχεία της «επιστροφής» των κοινωνιών σε κανονικούς ρυθμούς διαβίωσης. Αλλά οι «ειδικοί» δεν γνωρίζουν επακριβώς πώς μπορεί να γίνει αυτό.

Αλέξανδρος Αφουξενίδης

2. Η πανδημία του Covid-19, τόσο στην Ελλάδα όσο και σε όλες σχεδόν τις χώρες του πλανήτη, που προκάλεσε την έκρηξη ενός μεγάλου κινδύνου για τη δημόσια υγεία, έθεσε την κοινωνία καθώς και κάθε ξεχωριστό της πεδίο στο κέντρο του προβληματισμού για την αντιμετώπισή της. Το αντικείμενο της προστασίας και κάθε μέτρου που επιβλήθηκε είναι πλέον η ίδια η κοινωνία και τα μέλη της, όπως και αν κατανοεί κανείς αυτή την έννοια της κοινωνίας. Ακόμα και εκείνοι οι πολιτικοί και τα κόμματα που υπερασπίζονται ακραίες ιδεολογίες ατομικισμού αναγκάστηκαν να στραφούν στην κοινωνία ως μια οντότητα που πρέπει να προστατευθεί από τον «αόρατο» βιολογικό εχθρό, αλλά ακόμα περισσότερο από τους πραγματικούς κινδύνους που προκαλούνται από τη λανθασμένη ή ακόμα την «αντικοινωνική» στάση ορισμένων ατόμων ή ομάδων πολιτών. Οι κανόνες που διέπουν μια υγιή και οργανωμένη κοινωνία τέθηκαν παντού στο κέντρο του ενδιαφέροντος, το συλλογικό συμφέρον της δημόσιας υγείας και ασφάλειας αναδείχθηκε πλέον ως υπέρτατο αγαθό, πολύ σημαντικότερο από τις αξίες της ελεύθερης κίνησης και της ελεύθερης κυκλοφορίας εμπορευμάτων και υπηρεσιών, που μέχρι την έναρξη της πανδημίας αυτονόητα κατείχαν τον πυρήνα κάθε ατομικής και πολιτικής επιλογής. Οι κοινωνίες απέκτησαν, μετά από ένα μεγάλο διάστημα μετα-νεωτερικού κοσμοπολιτισμού, ξανά την ιδιαίτερη «εθνική» τους σημαία και δέχτηκαν εύκολα πλήρη κρατικό έλεγχο και καθοδήγηση. Ωστόσο, η στροφή αυτή ίσως σηματοδοτήσει και την αναβίωση, επιβολή και επέκταση αυταρχικών και αδιαφανών πρακτικών. Η κρίση της πανδημίας, μετά την κρίση του προσφυγικού, είναι σε θέση να φέρει τη δημοκρατία στα όριά της. Ορισμένα κράτη στην ΕΕ με

δυσκολία μπορούν να θεωρηθούν πλέον δημοκρατικά, παρότι υποστηρίζουν ότι οι πολιτικές τους είναι προς όφελος των πολιτών τους.

Στην Ελλάδα, η κατά γενική αναγνώριση επιτυχής αντιμετώπιση της εξάπλωσης των κρουσμάτων της πανδημίας Covid-19 και ο χαμηλός αριθμός θυμάτων διατυπώθηκαν ως υπερηφάνεια και κέρδος της ελληνικής κοινωνίας, που για μία δεκαετία έχει υποφέρει όλα τα δεινά της δημοσιονομικής και οικονομικής κρίσης και ήταν αυτή που, επίσης, υπέστη τον άδικο στιγματισμό της από την κοινή γνώμη κυρίως των Βορειο-ευρωπαίων εταίρων της.

Τα μέλη της κοινωνίας αναγνωρίστηκαν πλέον ως συλλογικοί δρώντες σε έναν κοινό αγώνα, δημιουργώντας μια συλλογική ταυτότητα, η οποία πλέον καταγράφεται και αναπαράγεται καθημερινά μέσα από «αφηγήματα» κοινωνικής ευθύνης και θετικής εθνικής αυτοαξιολόγησης, τόσο από τα εθνικά και διεθνή μέσα μαζικής ενημέρωσης όσο και από οργανωμένες εκστρατείες κοινωνικής ενημέρωσης. Αντίθετα, η κοινωνία, όχι μόνο ως ευρωπαϊκή αλλά και ως παγκόσμια συλλογική οντότητα, υπέστη μια απαξίωση ως φορέας κινδύνου, και υποκαταστάθηκε ως σημείο αναφοράς από άλλους παγκόσμιους παίκτες, όπως είναι οι διεθνείς οργανισμοί, η Ευρωπαϊκή Ένωση, ο ΠΟΥ, τα διεθνή επιστημονικά κέντρα αντιμετώπισης ασθενειών. Η πανδημία έθεσε, επίσης, σε αμφισβήτηση τον ηγετικό ρόλο υπερδυνάμεων, όπως οι ΗΠΑ ή η Κίνα, αλλά και μεγάλων χωρών, όπως η Αγγλία, η Ισπανία, η Ιταλία και η Γαλλία, που είχαν πολλά θύματα, ενώ ανέδειξε μεσαίες και μικρές χώρες, όπως η Νότια Κορέα, η Ταϊβάν, η Νέα Ζηλανδία. Η υποκατάσταση της διά ζώσης επαφής από την ηλεκτρονική κοινωνικότητα (βλ. πάρτυ Zoom κ.λπ., ανάθεση της υγείας σε apps που ταυτόχρονα θα σε παρακολουθούν για να σε «προστατεύουν») επέβαλε πλήρως την ψηφιακή ζωή και τον ψηφιακό εαυτό και τα έθεσε –ακόμη και για τους επιφυλακτικούς– σε κεντρικές θέσεις της καθημερινότητας και της οικονομικής δραστηριότητας. Ταυτόχρονα με αυτή την αποστασιοποιημένη ζωή, εγκαταστάθηκε και ένας σκληρός περιβαλλοντικός πεσιμισμός και τα κριτικά αφηγήματα για τους διεθνείς ανταγωνισμούς, οδηγώντας στη συσκότιση των κινδύνων, στη χαμηλή αλληλεγγύη και στο άνοιγμα των διόδων διάδοσης της πανδημίας.

Το εθνικό κράτος επανέρχεται παντού στην κεντρική σκηνή. Στην Ελλάδα εμφανίζεται με τη μορφή της «σφαγμένης» από τη δεκαετή κρίση κοινωνίας. Το κράτος, αν και λειτουργικά ελλειμματικό, υπερχρεωμένο, χωρίς επαρκές ανθρώπινο δυναμικό, εμφανίζεται πάλι επίκαιρο με αυτό το κοινωνικό προκάλυμμα, ως μία κυρίαρχη, δυναμική και επιβλητική αυθεντία, που προσφέρει υπηρεσίες προστασίας και θεραπείας από την πανδημία. Επιβάλλει κανόνες,

στηριζόμενο στην επιστημονική αυθεντία των γιατρών και των τεχνοκρατών εκπροσώπων του που με συνέπεια καθημερινά μεταφράζουν την επιστημονική γνώση σε κανόνες υγειονομικής-κοινωνικής πειθάρχησης.

Η σύγχρονη κοινωνική θεωρία και έρευνα δεν έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με αυτό το νέο υβριδικό μόρφωμα, ένα νέο πεδίο της ανθρώπινης κατάστασης που συγκροτείται ανάμεσα στην κοινωνία, τη βιολογία και το κράτος, έχοντας ως συνεκτικό υλικό τον επιστημονικό λόγο· ένα πεδίο, στο οποίο το κοινωνικό υποκείμενο / κοινωνικός εαυτός συνυφαίνεται με το βιολογικό ον, που βρίσκεται σε κίνδυνο, και την υπόσταση του πολίτη, που πρέπει να προστατευτεί ως μέλος της κοινωνίας. Βέβαια, η σύγχρονη πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία, εμπνευσμένη από άλλες ασθένειες και πανδημίες του παρελθόντος αλλά και ελεγχόμενους ευάλωτους πληθυσμούς, έχει προσπαθήσει να δοκιμάσει τη χρήση τέτοιων υβριδικών εννοιών, όπως η βιοπολιτική, χωρίς, όμως, να είναι εύκολο, κατά την άποψη μου, να μεταφερθούν και να εφαρμοστούν αυτές στις νέες συνθήκες της πανδημικής κρίσης.

Σε αυτήν την κρίση θα διατηρήσουν έναν κεντρικό ρόλο οι ίδιοι κοινωνικοί θεσμοί, όπως η οικογένεια με τις νέες μορφές της καθώς και ο ευέλικτος κοινωνικός εαυτός, που έχουν απορροφήσει, τόσο στο πρόσφατο παρελθόν όσο και στην τρέχουσα κρίση, όλα τα κοινωνικά χάσματα και τραύματα που έχουν δημιουργηθεί. Ένας παρόμοιος όρος, όπως η βιοκοινωνία, φαίνεται ιδιαίτερα χρήσιμος στην περίοδο της πανδημίας, και θα ήταν πρόσφορο να τεκμηριωθεί με τα νέα κοινωνικά φαινόμενα που συναντούμε στην πανδημία του Covid-19. Εδώ, τα άτομα, γιατροί, νοσηλευτές, καθαριστές κ.ά., εμφανίζονται ως «κοινωνικοί ήρωες» στην καθημερινότητα της πανδημίας. Ορίζονται και τα νέα κοινωνικά όρια, στα οποία ο σύγχρονος κοινωνικός εαυτός πρέπει να βρει τον δικό του *ευχάριστο τόπο* (locus amenus) πλήρωσης νέου κοινωνικού νοήματος και αυθεντικών βιωμάτων.

Στην έρευνα των Χτούρη και Ζήση, που παρουσιάζεται στην ανά χείρας έκδοση, αναλαμβάνεται μια τέτοια αναζήτηση με κριτική αλλά και δημιουργική διάθεση, όπως και στα άλλα κείμενα παρουσιάζονται αυτοί οι *τόποι* της νέας κοινωνικότητας ως χώροι της πόλης και ως *τόποι* του πολιτισμού. Παράλληλα, μέσα από την ίδια αναζήτηση γύρω από το φαινόμενο του κοινωνιο-βιολογικού κινδύνου, διαμορφώνονται τα πεδία των συναισθημάτων, τα οποία στην περίοδο των περιορισμών και των αυτοπεριορισμών αναδεικνύουν τον σχεσιακό διαλεκτικό και κοινωνικό τους χαρακτήρα. Σε αντιδιαστολή με την ερμηνεία εσωστρεφών ψυχολογικών εξηγήσεων, το γεγονός της κοινωνικής ενδόρρηξης (social implosion), μιας συστροφής των

κοινωνικών δεσμών, φέρνει το άτομο να αναστοχαστεί για τις κοινωνικές του απώλειες και ευκαιρίες, αλλά και να στηριχτεί στην επιστήμη και την εν-εικόνιση της τέχνης που είναι αυθεντικές και ανεξάρτητες από συμφέροντα, ιδιοτέλειες και πολιτικό λαϊκισμό.

Η νέα βιο-κοινωνικότητα δίνει, όμως, στο κράτος αλλά και την πολιτική ελίτ, την ευκαιρία να συμφιλωθεί ξανά με την κοινωνία μέσω της επιστήμης και των δεσμών εμπιστοσύνης. Αυτό το εγχείρημα έχει, ωστόσο, περιορισμένο δωρεάν χρόνο νομιμοποιημένης χρήσης, ιδιαίτερα μάλιστα όταν φαίνεται ότι, με κάθε ευκαιρία, αυτή η ελίτ, ενώ δείχνει να «ερωτεύεται» την κοινωνία, την ίδια στιγμή την θέλει καλλωπισμένη και εγκλωβισμένη, χωρίς τα πραγματικά της προβλήματα, τη ζωντανή της έκφραση, αλλά και χωρίς τις επιστήμες της, ιδιαίτερα την κοινωνιολογία που την αποκλείει ξαφνικά από εξεταζόμενο μάθημα στα σχολεία.

Μια φοβική πολιτική στάση συγκάλυψης μιας «επικίνδυνης» κοινωνικής γνώσης από την κοινωνία; Ας δεχτούμε ότι ίσως πρόκειται για ένα λάθος, ή για ένα πολιτικό ατύχημα. Αυτό θα μας το δείξει το μέλλον και η πιθανή συνέχειά της, όπου θα κυριαρχούν σημαντικές κοινωνικές αντιθέσεις και ίσως συγκρούσεις για το διαμοιρασμό της ζημίας και του οφέλους των μέτρων της πανδημίας. Η δυναμική επιβολή στη δημόσια σφαίρα θετικών αλλά και τεχνητών συναισθηματικών καταστάσεων, μέσω των ΜΜΕ και πιθανά στοχευμένων αισιόδοξων δημοσκοπήσεων με αναθέσεις εκστρατείας δημοσιότητας, επιδιώκει να νομιμοποιεί και να επιτείνει επιλεκτικές πολιτικές, οι οποίες συντηρούν τις ανισότητες και οδηγούν στην «κοινωνική αφάνεια» πολλές κοινωνικές και επαγγελματικές ομάδες, που υφίστανται τις μεγαλύτερες και αρνητικές επιπτώσεις της πανδημίας. Διαφαίνεται η στροφή πολλών, ιδιαίτερα των νέων, προς τον εσώτερο ψυχολογικό εαυτό και την ανάπτυξη στρατηγικών αυτοβελτίωσης, που αφορούν κυρίως στην ατομική ευδαιμονία και την αποσύνδεση από την πρακτική αλληλεγγύη και την κοινωνική αμοιβαιότητα. Οι γενιές των προηγούμενων κρίσεων –πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών και τώρα υγείας– έχουν δημιουργήσει ένα κοινωνικό πεδίο ρηγματωμένο και δύσβατο, που χρειάζεται όχι μόνο γνώση αλλά και δημιουργική πράξη και παρέμβαση από κάθε νέο πολίτη, από την ίδια την κοινωνία ως σύνολο. Επιπλέον, είναι αναγκαία η διασφάλιση της δομικής και θεσμικής επάρκειας, στην οποία θα πρέπει να συνταχθεί το κράτος ως εργαλείο, με όλους τους πόρους που διαθέτει, και όχι ως μέσο επιβολής και πλουτισμού των οικονομικών και πολιτικών ελίτ κάθε ιδεολογικής κατεύθυνσης. Οι κοινωνικές επιστήμες έχουν εδώ πολλά να προσφέρουν χωρίς να εξωραΐζουν την κοινωνική πραγματικότητα και χωρίς να μεταφέρουν την ευθύνη στον εσωτερικό μας κόσμο και τις

αντιθέσεις του, αλλά ούτε ακόμα και στην ελπίδα για έναν έξωθεν διερχόμενο δωρητή κεφαλαίων. Ακόμα περισσότερο, τώρα όπου η νέα εθnicoποίηση του κοινωνικού συμφέροντος, όπως το ορίζουν ξανά τα εθνικά δικαστήρια (Γερμανικό συνταγματικό δικαστήριο, κ.ά.), περιορίζουν τους ορίζοντες των εύκολων ευκαιριών και μεταφέρουν την άμεση ευθύνη στον πολίτη και στους εκπροσώπους του, στην κάθε κοινωνία, κοινότητα και γειτονιά για να ξεδιπλώσει συνειδητά και δημιουργικά αλληλέγγυα τη ζωή και το έργο του.

Σωτήρης Χτούρης

3. Προς μια (νέα) κοινωνιολογική ερευνητική ατζέντα

Η παραπάνω «συνομιλία» έθεσε αρκετά θέματα και ανοίγει τον διάλογο για το πώς μπορεί να αναδιαμορφωθεί η κοινωνιολογία στον 21^ο αιώνα. Είμαστε σχεδόν σίγουροι ότι θα πρέπει να περιλαμβάνει αρκετές νέες θεωρητικές ματιές ή ακόμη και ένα εντελώς διαφορετικό σύνολο υποθέσεων για τον κόσμο. Εάν τα γεγονότα της τρέχουσας δεκαετίας ληφθούν σοβαρά υπόψη, πολλά θέματα θα πρέπει να επανεξετασθούν. Πρωτίστως, το ζήτημα της πολιτικής, της εξουσίας και του κοινωνικού ελέγχου απαιτεί επείγουσα προσοχή. Κατά τη γνώμη μας, σε μια νέα –ή τουλάχιστον αρκετά διαφορετική– κοινωνιολογική ερευνητική ατζέντα θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα παρακάτω *δέκα βασικά σημεία*:

- Οι αλλαγές στην **καθημερινότητα** και στην έννοια της κοινωνικής ζωής και της κοινωνικοποίησης. Η έμφυλη κατάσταση. Το θέμα της κοινωνικής ενδόρρηξης (social implosion) και κοινωνικής ατροφίας (social atrophy) κατά τη διάρκεια των περιορισμών της πανδημίας. Ισχυροί και ανίσχυροι θεσμοί και κοινωνική δεσμοί: μία νέα αξιολόγηση;
- Η **πολιτική** και οι πολιτικοί. Διαχείριση της κρίσης, πολιτικό σύστημα, παγκόσμιο και εγχώριο. Πληροφορία, διαδίκτυο και ο ρόλος των μέσων. Η επιστημονικοποίηση της πολιτικής διαχείρισης και του κοινωνικού ελέγχου μέσω της πανδημίας.
- Τα κοινωνικά, πολιτικά και θρησκευτικά **δικαιώματα** σε αναστολή ή αναίρεση; Η εκτεταμένη επίβλεψη με περιορισμό και αυτοπεριορισμό των πολιτών. Έλεγχος, επιτήρηση και προσωπικά δεδομένα.
- Κοινωνικές **ανισότητες** και υγεία. Άνεργοι, άστεγοι, ανάπηροι, προσφυγικοί καταυλισμοί και άλλες ειδικές ομάδες. Ζητήματα κοινωνικής πολιτικής και υγειονομικής

περίθαλψης. Η αντιφατική πολιτική της προστασίας και ελέγχου των ευάλωτων ομάδων σε συνθήκες περιορισμού των διαθέσιμων πόρων.

- Παγκόσμια **οικονομία** και νομισματικό σύστημα: προς μια νέα οικονομική κοινωνιολογία. Η εκτεταμένη αναστολή της εφοδιαστικής αλυσίδας και οι επιπτώσεις της στην απασχόληση, στη διατροφή και γενικότερα στις αγορές προϊόντων και υπηρεσιών. Παγκοσμιοποίηση σε αναστολή; Οι νέες εναλλακτικές μορφές παραγωγής και αναπαραγωγής.
- Η κρίση στις **πόλεις**: πώς και γιατί οι επιδημίες διαμορφώνουν/επηρεάζουν χωρικές ανακατατάξεις. Τα όρια αστικού περιβάλλοντος, της κατοίκησης και των αστικών υποδομών σε συνθήκες πανδημίας. Ανισοκατανομή δραστηριοτήτων και ανθρώπινου δυναμικού και οι δυσκολίες προσαρμογής στις νέες ανάγκες. Ο ρόλος της κοινότητας ως θεσμού αλληλεγγύης και συνεργασίας .
- Προκλήσεις στον τομέα της ασφάλειας: ενεργειακή **ασφάλεια**, περιβαλλοντική ασφάλεια και ασφάλεια τροφίμων. «Επίπεδα» ασφάλειας, όπως ανθρώπινη, συλλογική, εθνική ασφάλεια κ.λπ. σε σχέση με τις ελευθερίες και τα δικαιώματα.⁵
- Το **περιβάλλον**, η κλιματική αλλαγή, η εξάντληση των φυσικών πόρων, η εξαφάνιση ειδών ως παράμετροι και αιτίες της πανδημίας.
- Συνέργεια και **διεπιστημονικότητα** μεταξύ των επιστημών υγείας, των κοινωνικών επιστημών και της πολιτικής. Το μεγάλο χάσμα μεταξύ τους κατά τη διάρκεια μιας παγκόσμιας κρίσης. Η προκάλυψη της επιστήμης για τις ευθύνες των πολιτικών ελίτ.
- Η **επιστημολογία** ενός περίπλοκου κοινωνικού και βιολογικού φαινομένου. Πώς θα είναι σε θέση οι κοινωνίες να κατανοήσουν εξαιρετικά σύνθετα φαινόμενα που έχουν ταυτόχρονα εξίσου σημαντικές βιολογικές και κοινωνικές διαστάσεις.

Συνεπώς, μας δίδεται μια ευκαιρία για μια σοβαρή και χωρίς προκαταλήψεις συζήτηση για την κατάσταση της κοινωνιολογίας στη χώρα μας και αλλού, που θα αφορά τα τμήματα κοινωνιολογίας, τους φορείς, την οργάνωση, την κοινωνιολογική έρευνα αλλά και για τα πρόσωπα, τους ίδιους τους κοινωνιολόγους. Πολύ απλά χρειάζεται μια «κοινωνιολογία της κοινωνιολογίας», η οποία θα εξετάσει με ακριβεία και λεπτομέρεια το ρόλο αυτής της επιστήμης στον 21ο αιώνα. Αλλά υπό το πρίσμα των παραπάνω σημείων και μέσω της χρήσης διαφορετικής *γλώσσας* και εργαλειοθήκης.

---

⁵ Ευχαριστούμε την Ντόρα Γιαννάκη γι' αυτήν την παρατήρηση.